

RUS TARİHÇİLERİ GÖZÜNDEN ÇANAKKALE SAVAŞI

Ahmet EDİ^(*)

Zartfa NAZIRLI^(**)

Öz

I. Dünya Savaşı başlamadan önce, İtilaf Devletleri tarafından hazırlanan taslak planlara bakıldığında, savaş taktiğinde en büyük odak noktası Çanakkale Boğazının merkezi görünmektedir. İtilaf Devletleri Çanakkale tahkimatının zayıf olduğunu öngörerek burayı kolaylıkla aşacaklarını düşünmektedirler. Ancak hesaba katmadıkları bir şey vardı: Türk Milletinin üstün savaş gücü. Birinci Dünya Savaşında bütün kaynaklarını ve imkânlarını seferber eden Osmanlı Devleti, daha savaşın başından itibaren Rus, Irak ve Sina cephelerinde başarısızlıklara uğramış ancak Çanakkale cephesinde dünyanın gözlerini kamaştıran emsalsiz zaferler kazandı. Bu başarı tüm İttifak Devletleri arasında büyük galibiyet olarak kutlanmıştır. Berlin, Viyana ve İstanbul'da bu galibiyet sebebiyle büyük kutlamalar yapılmıştır. Böyle tarihi önem kazanan olaya Rusça kaynaklara bakıldığında aslında galibiyetin nasıl zor kazanıldığını ve Rus komutanlarını nasıl tedirgin ettiğini çok rahatlıkla anlıyoruz. Kaynaklar incelendiğinde mağlubiyet suçunu genelde İngiltere'nin üzerine yıkmak isteyen bir Rusya görülmektedir. Kaynaklarda en çok dikkat edilen husus: Rusya'yı hesaba katmamakla yürütülen planın suya düşmesi ile savaşın aslında tüm cephelerde ve tüm taraflarla birlikte yapılmasının nasıl akla uygun olduğunu gözler önüne sermektedir. İngilizlerin bu mağlubiyeti onların daha da ciddi ve her cepheye hakkını vererek savaş planı yapmalarının daha doğru olacağını kanıtlamış olmaktadır. Çalışmada; Rus kaynakları, arşiv belgeleri ve gazeteleri incelenerek nitel bir çalışma çerçevesinde belge tahlili yapılmıştır. Rusça kaynaklarda Çanakkale Savaşı'nın yansıması araştırılarak zaferin o dönemdeki Çarlık Rusya'sının politikasındaki etkisi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çanakkale Savaşı, Rusça Kaynaklar, I. Dünya Savaşı, Çarlık Rusya.

*) Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler Öğretmenliği, (e-posta: aedi@gmail.com), ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9596-7684>

**) Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Öğrencisi (e-posta: nezirli.zerife@gmail.com) ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-7069-1922>

Çanakkale War with the View of Russian Historians

Abstract

When we look at the draft plans prepared by the Entente States before the beginning of World War I, the greatest focal point for war is the center of the Dardanelles Strait. The Entente States anticipate that the Çanakkale fortification is weak and will easily overcome it. However, there was something they did not add up: the Turkish Nation's superior war effort. The Ottoman Empire, which mobilized all its resources and opportunities during World War I, suffered failures in the fronts of Russia, Iraq and Sina from the beginning of the war but won unprecedented triumphs dazzling the eyes of the world on the front of the Dardanelles. This success was celebrated as a great victory among all the allied states. Berlin, Vienna and Istanbul were celebrated for their victory. When we look at the Russian sources of such historical significance, we really understand how hard the victory was won and how the Russian commanders were upset. When we look at the sources, we see a Russia who wants to break down the crime of defeat on the UK in general. The most noteworthy aspect of the sources is that it is plausible that the battle against the depletion of the plan, which has been carried out with no account of Russia, is actually done on all fronts and with all parties. This defeat of the English has proved that they are even more serious and that it is better to plan the war by granting every frontier. In our study; Russian sources, archive documents and newspapers were examined and documented under a qualitative study. In the Russian sources, the reflection of the Gallipoli war was investigated and the effect of the victory on the politics of Tsarist Russia at that time was examined.

Keywords: Çanakkale War, Russian Resources, World War I, Tsarist Russia.

1. Giriş

I. Dünya Savaşında Çarlık Rusya'ya ulaşabilen deniz hatlarından biri, Almanların denetimindeki Baltık Denizi ile Kuzey Denizi donmuş durumdadır. Bununla beraber Almanlar diğer deniz yollarını da kontrol altında tutmaktadırlar. İkinci yol ise İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıdır. Bu boğaz yolları Rus ticareti için oldukça önemlidir. Öyle ki Çarlık Rusya'nın tahıl ticaretinin büyük bir kısmı bu bölgeden geçmektedir. Böylelikle Rus ekonomisi büyük ölçüde bu Boğazlara mahkûmdur. Rusya'nın Boğazlardan sağladığı gelir, Merkezi Devlet Askeri Arşivinde "1909'da 1.427 ruble, 1910'da 1.449, 1911'de 1.591 ve 1912'de 1.518 ruble olmuştur. İmparatorluğun ticari işlemlerinin %37'i Çanakkale Boğazı üzerinden yapılıyordu" şeklinde belgelenmiştir. (ÇGVİA. F.2000.op.1.yer.2247. s.5).

XIX. yy'ın sonlarındaki Osmanlı-Rus savaşlarından sonra; Osmanlı Devleti Boğazlar kozunu kullanarak Rus ticaretini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu durum Rus ekonomisine zarar vermesinin yanında ülkeyi kıtlığa kadar götürmüştür. Yaşam için gerekli olan gıdaların eksikliği halkı, yöneticilere karşı hoşnutsuz hale getirmiştir. Özellikle XX. yy'ın

başlarından itibaren bloklaşmanın oluşmasıyla birlikte Ruslar müttefiklerinden Boğazlar üzerine bir eylem planlaması yapmasına vesile olmuştur. Bu doğrultuda müttefikleri olan Ruslara hem yardım götüreceklerdi hem siyasi, askeri ve stratejik açıdan önemli olan İstanbul'u ele geçirmiş olacaklardı hem de Osmanlıyı saf dışı bırakarak Almanya'yı sıkıştırmış olacaklardı. Bu amaçla Çanakkale'ye büyük çapta donanma ve asker yığmışlardır.

2. Çanakkale ve Boğazların İşgal Planlarının Rusça Eserlerdeki Yeri

Cephenin en büyük askeri operasyonları Çanakkale Boğazı bölgesinde meydana gelmiştir. ANZAC ordularının çıkarma planları İngilizler tarafından yapılmıştır. 13 Nisan 1915 tarihinde bölgeye 100 bin kişilik birlik yığmışlardır. Rus yazar Larşe "...Boğazlar bölgesindeki ANZAC ordusunun sayısı az sonra 570 bin kişiye ulaşmıştır." şeklinde ifade etmiştir. İtilaf blokunun bu planları ve hareketlerine bir de Rus birliklerinin Karadeniz'den İstanbul istikametine doğru yaptığı hareket neticesinde; İttihat ve Terakki Partisi Topkapı Sarayı'ndaki mukaddes emanetleri Konya'ya, Saltanat makamını ise Eskişehir'e taşımayı planlamışlardır (Zayonçkovskiy, 1918). Diğer taraftan da savunma planı hazırlamışlardır. Buna göre: 1. Ordu Liman von Sanders'in komutanlığında ve Güney Cephesidir. Gelibolu istikametine ise Esat Paşa'nın kuvvetleri bulunmaktadır. Çanakkale istikametine XV Ordu kuvvetleri durmaktadır. Marmara sahillerinde XIV Ordu kuvvetleri tutmaktadır. İstanbul yakınlarında ise VI Ordu kuvvetleri bulunmaktadır. Vehip Paşa'nın komutasındaki Kuzey Cephesi ise Rusların olası saldırılarına karşı hazırda bekletilmektedirler. Savaş taktiğinde en büyük odak noktası Boğazın merkezi idi. Topların hedef olarak yöneldiği noktalar esasen Ege Denizi kıyılarıdır. Karayı koruyan birlikler ise genelde hafif silahlı kara kuvvetleridir. *"Ağır silahlıların esas bölümü denizden gelen tehlikelere karşı koymak için emir almıştı. Tamamen bu cephede kullanılan silahların tahmini sayısı 78 top ve 400 su mayını ve onun için gereken teknik aletler idi. İngilizler 1914 Kasım 25`de ciddi olarak boğazlara saldırı planını hazırladılar. Bu planı Mısır ve Süveyş Kanalındaki Türk-Alman birliklerinin hareket planlarını müzakere ederek hazırlamışlardı. Büyük müzakerelerden sonra açık deniz saldırısı planı hazırlandı. Karde`nin planına göre:*

1) Karşı tarafın gemilerinin mahvedilmesi karaya girilmesi ve oradaki birliklerin ezilmesi.

2) Mayınların temizlenilmesi.

3) Boğazların içlerine girerek en uçlarda bile bulunan kara kuvvetlerinin temizlenilmesi.

4) Bu ilerlemenin daha da derinlere ilerletilmesi.

5) İstanbul'a girilmesi. Bu plana uyulursa işgal ortalama bir ay içerisinde tamamlanmalı idi. İngiliz planının birçok yanlış tarafları vardı.

1) Bu planda İngilizler aslında kendi filolarını tam olarak ateşin önüne vermiş oluyorlardı. Alman top kuvvetlerinin yardımını göz ardı eden İngilizler gemileri top ateşlerinin ağzına vermiş oldular böylece toplar için çok kolay yem olan gemileri ateşe attılar.

2) Onların Türk kuvvetlerini yenme hesabı çok yanlış bir plandır. Türklerin büyük çoğunluğu kapalı barikatlarda idi. İngilizlerin onları tam netlikle görmeleri neredeyse imkânsızdı. Hareket eden ve görünmeyen orduyu mağlup etmek çok zorluk çıkarıyordu.

3) Planı bir ay gibi uzun zamana sarmak Türklerin daha rahat toplanmasına ve eksikliklerini tamamlamasına sebep oluyordu. Hâlbuki daha hızlı saldırılarla daha iyi sonuç elde edilebilirdi.

4) Hava kuvvetlerinden sualtı gemilerden yardım istenmesi plana dâhil edilmemişti.

5) Onlar kendilerine aşırı güvenip sadece İngiliz-Fransız filosunun İstanbul'u almaya yeteceğini düşündüler. Plana göre Almanlara sadece Ruslarla savaşmaktan bu tarafa dikkat ayıramayacaktı, Türklerde bu halde güçsüz kalacaklardı.” (Zayonçkovskiy, 1918) Aslında başlangıçtan itibaren yanlış olan İstanbul'a yapılacak operasyonda Rusya'nın dikkate alınmamasıdır. Hatta tam tersine İngiltere İstanbul'a ilerlemeyi, Ruslar Kafkas Cephesinde başarı elde ettikten hemen sonra yapmaya başladılar. Öyle ki İstanbul'a operasyon düzenleyen İngiliz komutanı Villiams ile Rus Genelkurmayı arasında ortak bir plan dahi görüşülmemiştir (Zayonçkovskiy, 1918). Hatta bazı tarihçiler operasyonun acele edilmesinin sebebi olarak; Rus generallerinin İngiltere'ye Sarıkamış'tan hemen sonra Türklerin en hassas bölgesi olan Boğazlardan darbe indirmek tam sonucun alınmasını daha erken sağlamış olacaktır demişlerdir (Zayonçkovskiy, 1918).

3. Rusların Çanakkale Cephesine Dâhil Edilmeye Çalışılması

İngiliz Büyükelçisi Sazanova mektup yollayarak Rus genelkurmayların İngiliz komutanlara acil olarak Çanakkale tarafından Türklere darbe indirmesini istemişlerdir (Rossiya İ Çernomorskiye Prolivi, 1999). Bu operasyonun zorluğunu anlayan İngilizler, Ruslardan İngiliz-Fransız birleşik filosuna destek olmak için Karadeniz tarafından filo desteği yapmalarını istemişlerdir. (Rossiya İ Çernomorskiye Prolivi, 1999) Bu durumu Rus yazar Novikov, “Rusya başlarda Çanakkale operasyonuna katılmayı ve oradan gelecek muhtemel kazanca ortak olmayı planlamaktadır. Bu operasyon için planlar ve karşılaşılabilecek olasılıklar Stavkaya bildirilmişti. En uygun yöntem Rus filosu Boğazlardan Karadeniz tarafına ilerleyerek sahilleri bombalanmalıdır” şeklinde beyan etmiştir (Novikov.İ., 1965). Rus Genelkurmayında yapılan toplantı neticesinde “Toplantıda Stavka'nın temsilcilerinden İ.L. Goremikna, Sazanovla birlikte Harp Bakanı V.A. Shomlinov, Bakan İ.K. Grigoroviç, Büyükelçi M.N. Giers Merkezi Karargâh Reisi M.A. Belyayev, Viçe-Amiral A.İ. Rusin ve bir kaç üst düzey subaylar bulunuyordu. Toplantıda Çanakkale operasyonu için İngiltere'ye gerekli yardımların sağlanması gerektiği belirtilmekte idi... Yanuşkeviç toplantıda Çanakkale operasyonu için gereken amfibi birliklerinin Kafkasya Cephesinden sağlanması gerektiği ve bu kuvvetlerin Batum'dan getirilmesinin en erken 20 güne mümkün olduğunu belirtmişti.” (Rossiya İ Çernomorskiye Prolivi, 1999) Sazanovun tavsiyelerini dikkate alan Rusya Hükümeti Çanakkale operasyonunda İngilizlere yardım gönderme kararı almıştır. Villiamsa hükûmetin kararını götüren Kudaşev hatratında: mektubu vermeden önce emre muvafık olarak “biz sizlere bu operasyonda denizden destek sağlamayı

çok isterdik, sadece denizden filo desteği değil hatta karadan bile Türklere her taraflı darbe indirmeyi isterdik ki, bu büyük başarı sağlamış olurdu. Böylece onları bu cephede şaşırtmakla kendi cephemizde de daha rahat ve güçsüz bir kuvvetle karşı karşıya kalırdık ve bununla işlerimiz daha da kolaylaşmış olurdu. Bir de, şu an Balkan devletlerinin kafası karışık ve Türklerin büyük mağlubiyeti onların bu kararsızlığına son vermiş olur ve bizim işimizi kolaylaştırmış olurdu. Ama maalesef şu an yardım gönderecek durumda değiliz” şeklinde dile getirmiştir (Arutunyan, 1971). Bu cevabı istemeyen İngiliz elçisi karşı tarafa “şu an ani ve büyük saldırı düzenliyoruz bu saldırıda her taraftan destek almak bizim için hayati önem taşıyor eğer yeterli desteği alamazsak fiyasko ile karşılaşabiliriz ve bu bütün cepheleri etkileyecektir.” İngilizlerin bu ısrarına karşılık Grandük Nikolayeviç “biz Sarıkamış operasyonundan yeni çıktık doğrudur büyük galibiyet kazandık ama kaybımızda büyük oldu beklenenden çok büyük kayıplar verdik şu an onları kapatmak ve yeniden güç toplamakla uğraşıyoruz” cevabını vermiştir (Arutunyan, 1971). Bunun yansısı Rusya Genelkurmayının raporunda “güçlü destek için en az dört kolordu çıkarmak gerekecek ki, bizim şu an o kadar kuvvet çıkarmamız imkânsız gibi gözüküyor” ifadeleri yer alırken; Genelkurmayın raporuna istinaden aslında desteğin sağlanması galibiyeti netleştirmiş olur çünkü İngilizler İstanbul’u alsalar bile orada kalmaları imkânsızdır. Yardım olmadan bu plan tamamlanamaz. Ancak gerçekleri göz önüne alarak “Şu an

1. Rusya için kuvvet çıkartması çok zor hatta imkânsız gibi gözüküyor.
2. Aslında bu çıkartmayı yapmak bizim için çok iyi olur hatta istenilende budur.
3. Hatta mağlubiyetle sonuçlansa bile bize yarar sağlayacağı kesindir.
4. Yardımınız sayesinde başarısızlık oranı neredeyse yok durumuna gelecektir ve bu zaman bizim kendi isteklerimiz de dinlenmiş olacaktır.
5. Biz onlara yardım etmemekle hiçbir şey kayıp etmeyeceğiz ama yardımımız sayesinde büyük yarar sağlayabiliriz. Özel kuvvetleri gönderebiliriz onlara yardım babında ama bunu yapmak için şu an mücadelede olduğumuz Almanları tam mağlup etmek lazımdır. Rusların İngiliz hükümetine gönderdiği bu bildiri sayesinde İngilizler kesin olarak bu operasyonda Ruslara dayanamayacaklarını ve yardımın gelmeme ihtimalinin büyük olduğunu anladılar.” (Arutunyan, 1971) Rusların yardım karşılığında talepleri İstanbul’un ve Boğazların bir kısmı idi. Konuyla ilgili gizli antlaşma Rus eserlerinde; “1915’in Martında Rusların İstanbul üzerindeki talepleri elçiliklere gönderildi. Marmara ve Çanakkale Boğazlarının batı sahilleri, bununla birlikte güney Rumeli Enes-Midiya hattı, Boğazların Asya sahilleri Sakaryanın sahil kısımları ile birlikte Ege’deki İmbros ve Tenedos adaları ilk talepleridir...” (Rossiya İ Çernomorskiye Prolivi, 1999) şeklinde geçerken, bir başka kaynakta: “Rusya’ya İngiltere arasında Boğazlar konusunda yapılan antlaşma yıllar sonra gerçek ittifak anlaşması idi. Boğazlar ve Çanakkale ile birlikte Türkiye’nin Avrupa topraklarının paylaşılması üzerine yapılan gizli konuşmalar Rusya ile İngiltere’nin yaklaşmasına ve ilk kez gerçek planlar üzerine birlikte hareket etmesine sebep oldu.” şeklinde geçmektedir (Utkin, 2002). Daha savaş başlamadan Rusya Dışişleri Bakanı S.D. Sazanov Paris’e A. P. İzvolsky’e bir mektup göndererek: “Bizlerin tüm isteği denizlere

çıkma yönündedir. İstediğimiz ki, denizlere çıkışımız hem savaş hem de barış döneminde serbest oldu ama son dönemler Türklerin ve Alman güçlerinin Boğazlarda etkili olması ve istedikleri gibi tavırlar sergilemesi Rusya'nın ekonomik durumunu büyük oranda etkilemiştir. Boğazların bizim ekonomimiz üzerine etkisi kıyaslanamaz derecede büyüktür. Bu nedendir ki, bildirmek isterim ki, Enez-Midye hattı bizimle Bulgaristan arasında paylaşılmalıdır. Marmara Denizi ekonomik açıdan sadece bizim değil Romanya, Bulgaristan ve Türkiye içinde çok önemli hatlardandır ve bu konuda dikkatli olmak gerekmektedir” demiştir (Konstantinopol i Prolivı, 1925). Hâlbuki Rusların özel kuvvetlerinin gelişi bu operasyonun gidişatını çok büyük oranda etkileyebilirdi. Hangi taraftan nereden gelmelerinin önemi yoktu tam hazırlıklı olan Rus özel kuvvetleri büyük değişiklik ortaya koyabilirlerdi. Aslında bu yardım göndermede isteksiz olan Rus politikacılara göre; “eğer biz yardım edersek Osmanlı'nın Avrupa tarafı İngiliz ve Fransız topraklarına dönüşeceği kesin olacaktır”. Hâlbuki bu toprakların bölünmesinde Rusya'nın görüşü dikkate alınmalıdır. Savaş kazanılırsa, onların hiç kimsenin fikrine saygı duymayacakları kesindir. Bunu anlayan Fransız siyasetçileri Rusya'nın endişesine son vermek için 23 Şubat'ta Fransız sefiri Paleolog vasıtasıyla İmparatora bir mektup göndermişlerdir. Mektupta: “İmparator hazretleri ve Rusya Hükümeti hiç şüphe duymaksızın bizim kararlarımıza inanabilirler. Çünkü emin olun ki, Rusya'nın isteği ve rızası olmadan Osmanlı ve İstanbul'un paylaşılması olmayacaktır. Bu konuda Rusya'nın fikri kesinlikle hesaba alınacak ve ciddi kabul edilecektir” denilmektedir (Konstantinopol i Prolivı, 1925). Aslında Fransa'nın İngilizler kadar emperyalist düşünceleri yoktu. Fransa'nın istediği sadece Boğazlarda sözünün geçmesini sağlamaktır.

Operasyonun başlamasından haberdar olan Alman ajanları, Osmanlı Hükümetini haberdar etmiş ve silah yardımında bulunmuşlardır. Almanya, Sırbistan, Bulgaristan ve Osmanlı'da bulunan Rus ajanlarının Rusya Genelkurmayına gönderdikleri raporda, Almanya'dan deniz yoluyla Osmanlı'ya getirilen silah ve insani yardımdan bahsedilmektedir. Sofya'daki ajanlardan gelen bilgilerde; “Akdeniz yoluyla İstanbul'a iki vapur gelmiştir. Bu vapurların ikisinin de içi mayınla doludur. Haftanın sonunda Almanya'dan daha büyük kalibreye sahip toplar da getirilecektir. Midilli adasına ağır toplar yerleştirilmiştir. Toplar buraya Çatalca'dan getirilmiştir. Halk ordununun hazırlıkları ve yerleştirilmesi için yardımda bulunuyor. Çanakkale ile sivil posta iletişimi kapatılmış durumdadır. Haftanın sonunda buraya (İstanbul'a) 120 vagon mayın getirilmiştir. Ajanlardan gelen bilgilere göre Osmanlı ordusu Çanakkale'ye bir grup daha piyade birliği yerleştirmiştir” şeklinde bilgi verilmiştir (ÇGVİA.F.2000.op.1.yer.3848s.10-15.).

4. Çanakkale ve Boğazlar Harekâtının Başlaması

Savaş başlamadan önce her iki tarafın askeri ve silah gücünü vermeye çalışan kaynaklar en çok dretnotların gücüne önem vermişler. “İngiliz-Fransız birliklerinin kuvvetleri en büyük dretnotlara sahip filolardan oluşuyordu. Öyle ki, birliklerin 38 cm. kalibreli 8 topu vardı. Bundan başka 16 adet 30.5sm. kalibreli, 20 adet 23.4 cm. kalibreli top-

ları da vardı. Bu esnada Türklerin ise 6 adet 35.5sm. kalibrelik, 3 adet 28 cm. kalibrelik, 29 adet 24sm. kalibrelik topları vardı.” (Kolenkovskiy,1938) “Çanakkale operasyonu İstanbul konusunun konuşulması tartışılması ve paylaştırılması meselesini güncel hale getirdi. İngiltere ve Fransa’nın sonunda Rusya planları için gerçek işlemler yapmaya yönlendirdi.” (Lorey.G., 1937) 19 Şubat’ta bu plana uyularak operasyon başlatıldı. İlk günkü bombalama sonuçsuz kaldı. 8 Marta kadar devam eden neredeyse her gün yapılan saldırılar bir sonuç verememiştir. “Operasyonun başlatıldığı haberi Rusya’da yayıldığı dönemlerde hemen Karadeniz’e filo aktarımı ve ordu hazırlıkları başlatıldı ama Rusya çok büyük anlamda askeri tatbikatta bulunmamayı tercih etti. İlk başlarda ordusunu büyük bir enerji ile savaşa hazırlayan Rusya, enerjisini sonraki gelişmelerde gösterememiştir. Operasyon boyu sakinliğini olabildiğince korumuş bir nevi seyirci statüsü almıştı.” (Lorey.G., 1937) “Bunu da biliyoruz ki, İngilizlerin Osmanlı üzerindeki etki kuvveti azalınca onun yerini Almanlar doldurdu. Birinci Dünya savaşı başladıktan bu yana Osmanlı ordusunda askeri komutada Alman etkisi büyük oranda artış gösteriyordu. Çanakkale operasyonundan önce burada yerleştirilen orduların komutanı Cevat Bey olsa da, aslında Cevat Bey önemli komutları Alman Amiral Marten’den alıyordu. Burada yerleştirilen diğer orduların komutanlığı ise Sanders ve Uzedom’un elinde idi. kısaca demek gerekirse Çanakkale ve Boğazlarda askeri yönetim Alman komutanların elinde idi.” (Kolenkovskiy,1938) “Karadeniz donanması komutanı Amiral Ebergard, başlangıçta donanmayla İstanbul Boğazı’na gitmekten çok korkmuştu. Nitekim Ocak 1915’de genel karargâha gönderdiği mesajda şöyle diyecekti: “ ‘Maria’ savaş gemisi hazır oluncaya kadar İstanbul Boğazı yakınlarında doğrudan bir savaş riskine girmemeli.” Genel merkezin 3 Şubat tarihli telgrafı İstanbul Boğazı’ndaki savaşı Ebergard’ın keyfine bırakıyor, fakat 19 Şubat tarihli telgraf bir öncekini sanki geçersiz kılıyordu: “Şu yakın günlerde Fransız ve İngiliz filolarının bir çıkartma taburunun da iştirakiyle Çanakkale Boğazı’na karşı birlikte hareket edecekleri sanılmaktadır. Filomuzun müttefiklerimizin ulaştıkları başarıyla ve Karadeniz filosuyla müttefikler filosunun işbirliği ile Boğaz’ın işgalinden önceki gelişmelerle bağlantılı olarak Boğazlardaki bir işbirliği gösterisi yapması gerekir.” (Şirokrad, 2009) Ruslar tarafından duruma göre bir gösteri ve çıkartma amacıyla Odesa’ya Beşinci Kafkas Taburu gönderilmiştir. Daha öncede bu amaçla oraya nakliye gemilerine bindirip denize açılması için defalarca asker getirilmiş; ancak müttefiklerin başarısızlığı sebebiyle İstanbul Boğazı’na yapılacak 1915 çıkarması suya düşmüştür. Yine de Odessa gösterisi Türkleri ciddi şekilde endişelenmiş ve İstanbul ve Boğaz’ı koruyan dört taburdan bir tek askeri bile Çanakkale Boğazına göndermeyi göze alamamışlardır. Her iki filonun komutanları Rus Amiral Ebergard ve İngiliz Amiral Carden’in sürekli olarak birbiriyle bağlantılı olması ve Çanakkale’deki olayların seyrine bağlı olarak ne yapacaklarını belirlemeleri karara bağlamıştır.

Savaşın başlama seyrini Şirokorad şöyle anlatmaktadır: “27 Mart 1915’de beş muhrip, üç zırhlı, bir adet “Nikolay I’ uçak nakliye gemisi, 9 destroyer ve beş mayın tarama gemisinden oluşan filo Sivastopol’dan hareket ederek tam yol İstanbul Boğazı’na doğru yönelmişlerdir. Ertesi sabah erken saatlerde Türk sahiline ulaşıldığında, amiral gemisinin

işaretiyle bir zırhlı, uçak nakliye gemisi ve iki muhrip önlerinde mayın tarama gemisiyle birlikte ana filodan ayrılıp İstanbul Boğazı'na yöneldiler. Diğer gemilerse sahile 12-15 mil açıktaki harekete hazır vaziyette beklemeye geçtiler bunlar, mayınlardan uzak durmak için derinliği 200 m'yi geçen yerlerde beklemek zorundaydılar. Yavuz'un gelmesi halinde bombardıman gemileri geride kalan zırhlıların yanına çekileceklerdi. Ruslar, Yavuz'un tamirde olduğunu henüz bilmiyorlardı. Saat yedide "Nikolay I" ve "Almaz" motorlarını durdurarak Boğaz'a 10 mil mesafede deniz uçakları göndermişlerdir. Sonra Boğaz'a doğru ilerlemelerini sürdürdüler... "Yirmi dakika sonra mayın tarama gemileri sahile 15 km. yaklaşınca bataryalardan üzerlerine ateş açıldı; ama ateş açanlar dahi mermilerin nereye düştüğünü görmedikleri için, etkili bir atış değildi. Uçakların tam kalkmaya hazırlandıkları bir sırada filo komutanına gelen radyo mesajında bombardımana yeltenmeyin, asıl amaç casusluktur" (Şirokrad, 2009). Bir başka yazar Lorey savaşı şu ifadelerle anlatmıştır: "30 Mart tarihinde Rus donanması bu defa Ereğli-Zonguldak kömür havzasına yakın sahil kesimini bombaladı. "Nikolay I" ve "Almaz" da kömür madenlerine bomba yağdırdı. Bu arada Türk istihbaratı İstanbul'a Odesa'da askerlerin bindirildiği 20 vapurun toplandığını bildirmişti. Bu, sözü edilen beşinci Kafkas Taburuydu. Amiral Suşon Rus nakliye gemilerini yok etmeye karar vererek, 1 Nisan tarihinde Boğaz'dan hareket etti. "Mecidiye" ve "Hamidiye" zırhlısıyla, "Muavenet", "Yadigâr", "Taşöz" ve "Samsun" destroyerleri de Odesa'ya geldiler. Filoyu "Mecidiyenin komutanı Albay Buksel kumanda ediyordu. Türk gemileri 2 Nisan akşamına doğru Fidonisi adası açıklarına gelmişti... Gemilere kömür yetiştirmek adına Osmanlı madenlerinden kömür taşıyan gemiler özel korumayla ilerliyorlardı. Rus subaylar bu gemileri pusuya düşürmek için Bender-Eyerli yolunda beklediler. 15 Temmuz'da aniden yapılan saldırı sonucu mayın tarayan Rus gemileri 4 kömür taşıyan gemiyi batırdılar. Onun yanında iki yedek gemide batırıldı. Ruslar bilerek Osmanlı gemilerini yakıtsız bırakmak adına bunu yapıyorlardı." (Lorey.G., 1937) Şirokorad eserinde şöyle devam etmiştir "Aynı gün akşamın geç saatlerinde destroyerler mayın tarama gemilerini öne saldırdılar. Zırhlı gemiler de onların arkasından ilerlemeye başladı. Bir süre sonra "Mecidiye" Odesa'ya 15 mil mesafede bir Rus mayınuna çarptı. Patlamanın olduğu yerde derinlik 15 metre kadardı. Geminin bu derinlikte batmayacağı anlaşılınca, topları denize atarak radyo istasyonunu ortadan kaldırdılar. Destroyerler Mecidiyedeki mürettebatı kurtardıktan sonra, geminin nihai olarak ortadan kaldırılması için bir de torpido gönderdiler" (Şirokrad, 2009).

Öğleden sonra ise iki Rus gemisi Midilli'yi fark ederek uzaktan ateş açtılsa da, 10 yaylım ateşinden sonra ateşi kesmişlerdir. Atılan mermilerden birkaçı Midilli'nin güvertesine isabet etmiştir. Daha sonra Rus gemileri ortadan kayboldular ve akşama doğru birkaç adet Rus destroyeri Midilli'ye sol taraftan yaklaşmayı denedi. Açılan ateşler can kaybına sebep olmadığı gibi, fırlatılan torpidolar da Midilli'nin yakınından geçip gitti. Bu olaydan sonra Yavuz ve Midilli tam yol ilerleyerek sabaha doğru salimen İstanbul Boğazı'na ulaşmışlardır. Yavuz tekrar bakıma alınmış, Rus gemileri ise 15 Nisanda Zonguldak ve Ereğli'yi bir kez daha topa tutmuşlardır. Bir Mayıs'ta ise Rus filosu mayın tarama gemilerinin arkasından Sivastopol'dan İstanbul Boğazını tekrar bombalamak için

yola çıkmıştır (Şirokrad, 2009). “Mayıs`ın başlarında Rus ordusu Boğazlarda toplam iki kere bombalama operasyonu yapmıştır.” (Novikov.İ., 1965) Aslında orduların içeriğine ve teknik boyutuna bakarsak bir birlerine çok yakındır. “Savaş alanı geniş ve manevra imkânları büyük olsa da karşı karşıya savaş tercih edilmiştir. Baktığımızda Türk ordusunun taktiği ve hazırlığı iyi değildi. Ama karşı tarafınki de iyi denilemez sadece Fransız kuvvetleri tam hazırlıklıdır. Bunun aksine uzmanlardan oluşmayan İngiliz Kuvvetleri Anzac`lardan ve tam taktiği hazırlık görmemiş subaylardan oluşan kuvvetlerle saldırıya geçmişlerdi. Bu nedendendir ki askeri ruh ve savaş azmi neredeyse yok denecek kadardı. Savaş saldırı planı çok basitti hem Avrupa hem de Asya sahillerinden saldırılarak bombalama ve açık hücum yapılarak ilerlenecekti. İngilizler Çanak ve Kaba Tepe taraftan ilerlemeli Fransızlar ise Kum kale tarafından saldırıya geçmelilerdi” (Şirokrad, 2009). Ama coğrafi olarak savaş alanının müsait olmaması nedeni ile İngiliz orduları arasında iletişim ve bağlantı kötü durumdadır. Bu nedenden dolayı ordular yeniden emir almak ve teçhizat eksikliklerini kapatmak için her seferinde Limni adasına geri dönmek zorunda kalıyorlardı. Bu durumu Rus yazar Zayonçkovskiy şöyle ifade etmiştir: “Sanki İngiliz ordusu Türklerin daha fazla zaman kazanmasına ve kendi mağlubiyetlerini temin etmek için her şeyi yapmış oluyorlardı. Arkadan büyük filo desteğinin olmasına rağmen İngiliz kara kuvvetleri Gelibolu istikametini ilerleyemiyorlardı. Nisan ayı ortalarına kadar ara ara İngiliz saldırıları neredeyse hiç bir sonuç veremedi. Sonunda Türklerin 12,15 ve 16-cı kolorduları Mayıs 6 ve 7`sinde boğazlarda toparlandı. Kara kuvvetlerinin saldırıları her iki taraftan 20 Mayıs'a kadar devam etse de ne İngiliz-Fransız birlikleri ilerleyebiliyor, ne de Türkleri bu birlikleri denize geri savurabiliyorlardı... Gerçek ciddi sonuçların alınması için Alman-Türk sualtı birlikleri saldırıya başladı ve sonunda en büyük İngiliz gemileri her taraftan sualtı savaş gemileri ile çevrelenmiş oldu. Zaman zaman Türk sahillerinin bombalanması seyrelmeye başladı. Birçok İngiliz-Fransız kruvazörleri sualtı saldırılardan korunmak için savaş alanını terk etme mecburiyetinde kaldılar ve daha uzakta bekleyip fırsat kollamaya çalıştılar. Artık geriye karada sadece 10 topa sahip Fransız birlikleri kalmıştı ki, onların hareket alanı daralmaya başlıyordu. Bu birliklerin de hayatı çok tehlikede idi. Her gün büyük kayıplar vermelerine rağmen küçük galibiyetler bile kazanamıyorlardı. Aynı anda Paris ve Londra'ya Alman hava saldırısının yapılması bu cephede de savaşı büyük etkilemiş oldu. Rusya'yı hesaba katmamakla yürütülen planın suya düşmesi ile savaşın aslında tüm cephelerde ve tüm taraflarla birlikte yapılmasının nasıl daha mantığa uygun olduğunu gözler önüne sermiş oldu. İngilizlerin bu mağlubiyeti onların daha da ciddi ve her cepheye hakkını vererek savaş planı yapmalarının daha doğru olacağını kanıtlamış oldu.” (Zayonçkovskiy, 1918)

Bu savaş haberleri arasında Çanakkale Cephesindeki başarıyı gösterebiliriz. Bu cephedeki başarı, Kafkasya Cephesini etkilemiştir. Bu haberlerin askerlerin savaş ruhuna etki etmesinin engellemek için haberleri sansürden geçirerek cephede yayılmasına özen göstermişlerdir. Bu konuda aşırı dikkatli davranmaya özen gösterilmiştir. Öyle ki, bu işlere bakmak için özel olarak Çarın amcası olan grandük Nikolay Nikolayeviç ilgilenmiştir (Novikov.İ., 1965). İngilizlerde Ruslara bu işte hassas olmayı tembihlemişlerdir. Grandük

Nikolay Nikolayeviç toplantılarda bu konuya dikkat çekerek; “*karşı tarafın her hangi cephedeki galibiyeti diğer cephelerde de galip gelinmiş hatta daha da abartılarak sanki savaşta galip gelinmiş efekti uyandırıyor. Bu da askerlerin savaş azmini yükseltiyor. Sonuç olarak saldırı ve tatbikatta bu kendi verimini göstermiş oluyor. Bu nedenden dolayı haberleri daha dikkatli inceleyerek yayımlamak daha akıllı davranış olur. Bu savaş moralini etkileyen olay bizim taraftarlarımız içinde geçerlidir eğer her hangi bir taraftarımız her hangi cephede kazanır ya da kaybederse bu tüm cephelerde etkili oluyor böylece zincir gibi olaylar bir birini etkilemiş oluyor. Özellikle Türklerde bu askeri morali daha çok etkiliyor bu kültürel bir şey olsa gerek ki onlar küçük galibiyeti bile kendi aralarında savaşı kazandık moral ile abartıyorlar ve aniden azim kazanıyorlardı. Bu nedenden dolayıdır ki, Kafkas cephesindeki son başarıları tam da Çanakkale başarısı ile bağlantılı olduğunu düşünüyordum*” (Zayonçkovskiy, 1918) şeklinde beyan etmiştir. Grandükün bu sözlerine bakıldığında tüm cephelerde savaşan taraftar devletlere askerlerin moral durumunu düzenlemek için mutlaka haberleri gerekirse kendi lehlerine yansıtılmaları galibiyetinde ardından getirebilir teminatı veriyordu. Ama bu duruma aldırmayan İngiliz basını, Kafkas Cephesindeki küçük başarıları bile gazetelerinde abartarak vermişlerdir (Novikov.İ., 1965).

Diğer cephelerdeki başarı haberleri gelir gelmez Grandük hemen Kafkas Cephesine özel kuvvetler getirmeye ve buradaki birlikleri daha da büyütmeye başlamıştır. Bir cephede galibiyeti elde etmek için tüm cephelerde başarılı olmalısın mantığı ile ilerlemeye çalışan Grandük Nikolay Nikolayeviç Çanakkale Cephesine yardım etmeye çalışmıştır.

Hazırlıkları tamamlayan İngiltere kendi filosu ile saldırıya geçti ama ilk günden itibaren beklenen başarı gelemeyince Churchill hemen Petersburg’a telgraf göndererek: Sizlerin de denizlerden filolarla yardım etmenizi sabırsızlıkla bekliyoruz demiştir. Rusya hükümeti bu telgrafa cevabı geciktiriyordu. İngiliz Fransız saldırıların çok güçlü dayanan Türk ordusu inanılmaz dayanıklılık sergiliyordu. İngilizler denizlerden bomba saldırısının bir başarı sağlamadığını anlayınca gizli amfibi saldırısına geçmeyi planladı. Ama İngilizlerin bunu yapacağını bilen hazırlıklı Türk-Alman ajanları bu planı bozdular ve İngiliz saldırısı istenilen sonucu verememiştir.

İngiliz-Fransız kuvvetlerinin ağır mağlubiyeti sadece cephede başarısızlıkla sonuçlanmadı. İtilaf devletleri bu başarısızlığı daha büyük bedellerle ödemiştir. Yakın Doğuda ki bu başarısızlıklar İngiltere’nin iç politikasında krize yol açtı artık hükümet bunu kontrol altına almak için büyük güç sarf etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye tarafına bakıldığında ise Alman Türk birlikleri gerçekten de beklenenden çok büyük cesaret ve güç göstermiş oldular. Onların bu başarısı sayesinde tüm cephelerde moral yükselmesi yaşanmış ve bu etki kendini diğer cephelere de göstermiştir. “*Türklerin bu galibiyeti Kafkas Cephesini de çok etkilemiş oldu. Çünkü Türkler zamanında Boğazlara daha büyük dikkat ayırmasalardı ister Sarıkamış ister Erzurum operasyonlarında daha büyük saldırı yapabilir ve daha büyük darbe indirebilirlerdi. Bu ise Rusya tarafından beklenilmez ve sonucu ağır olan bir savaşa dönüşebilirdi. Türkler her iki cephede*

büyük operasyonlar düzenleme kapasitesinde değillerdi üzerine bu kadar büyük savaş olacağını da beklemiyorlardı. Çanakkale operasyonuna neredeyse tüm cephelere yayılan Türk ordusunun yarısı seferber edilmişti.” (Arutunyan, 1971)

5. Çanakkale Harekâtının Sonuçlarının Rusça Eserlerde Değerlendirilmesi

Ruslar, İngilizlerin bu saldırısına hiçte karşı değildi, çünkü İngilizler galip gelmeseler bile o cephede Türklerin ve Almanların gücünü sömürtüyor ve böylece Rusların işini kolaylaştırıyorlardı. İşin daha derin boyutlarına bakıldığında Boğazları hiç kimse ile paylaşmak istemeyen Rusya için mantıklı düşünüldüğünde şu an önemli olan Boğazlardan ziyade Alman ve Türk kuvvetlerini zayıflatmak idi. Kısaca söylersek Çanakkale operasyonu Rusya için savaşta çok önemli rol oynamış oldu. Bu operasyon sayesinde Alman birlikleri daha kritik ve önemli bölge olan Boğazlara daha çok önem vermeye ve o arazilere özel kuvvetle göndermeye başladılar. Bunun sayesinde Rusların karşısına çıkacak kuvvetler daha da hafiflemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra Rusların Kafkas Cephesinde işleri daha kolay olmaya başladı. Bu operasyonun getirdiği zaman sayesinde Ruslar Kafkas Cephesinde reorganize olmaya daha fazla zaman bula bildiler. Artık Ruslar daha hazırlıklı ve daha büyük güç toplayarak Karadeniz’de ve İran’da mücadeleyi sürdürmeye başlamışlardır. (Arutunyan, 1971)

Cephede yaşanan büyük başarısızlık ve Balkan devletlerinin pozisyonlarının netleşmesinin ardından General Hamilton görevinden alındı ve yerine General Charles Monro atandı. Monro cephede yaptığı incelemelerin ardından cephe hakkındaki görüşünü Londra’ya ‘Gelibolu tahliye edilmelidir’ şeklinde bildirecekti. Bu raporun ardından cephenin kapatılması ile ilgili 7 Aralıkta karar alındı ve tahliye işlemleri 10 Aralık’ta başladı. 27 Aralık 1915’e gelindiğinde Gelibolu’da İtilaf devletleri askeri kalmamıştır.

Mayıs’ın sonlarından itibaren Avrupa gazeteleri savaşın itilaf devletleri tarafından kazanılamayacağı yolunda birleşmişlerdir. İtilaf basını da buna dâhildi. İngiliz, Fransız, İsveç, Rusya, İtalya, Yunan kaynakları, Alman, Avusturya kuvvetlerine Osmanlının müttefikleri olmaları sebebiyle İstanbul yolunun açıldığını, yakın-doğuda durumun İtilaf Devletleri için kötü olacağını belirtmeye başlamışlardır. Ayrıca, gazeteler Çanakkale’deki başarısızlığın nedenini de, İngiliz ve Fransız amirallerinin arasında çıkan anlaşmazlıklara bağlamışlar ve başarı elde edilemezse İngiltere’de hükümetin düşeceği yolunda fikirler üretmeye başlamışlardır. Türk orduları İngiliz-Fransız kuvvetlerinin geçekten büyük ve geniş alanlı saldırısının karşısını alabilmişlerdi. Bu başarıyı İstanbul ve Boğazlar uğruna 1915’in yazında yapabilmisti. (Petrosyan, 1990).

İtilaf birlikleri arasında da operasyonlarda hareket birliğinin olmaması, bununla birlikte Türklerin bu zor günlerde başkent ve Boğaz’ları korumak için her türlü fedakârlıklara hazır olması sonucunda Çana kalede İtilaf güçlerinin mağlubiyetine sebebiyet verdi. “Çanakkale operasyonu zamanı Antantın insan kaybı 270 bin idiyse, Osmanlının insan kaybı tahminen 250 bin kişi idi. Bu başarı tüm ittifak devletleri arasında büyük galibiyet olarak kutlandı. Berlin, Viyana ve İstanbul’da bu galibiyet sebebiyle büyük kutlamalar

yapıldı. Gelibolu'daki Türk-Alman orduları komutanı Liman fon Sanders "Doğunun Hindenburg", Sultan Mehmet Reşad'a ise "Gazi" unvanı verildi. Bu operasyondaki mağlubiyetinde İtilaf güçleri büyük askeri taktiği başarısızlığa uğramış oldular" (Aliyev H., 1965).

Aslında gazetelerde yazıldığı kadar büyük kayıplar olmamıştı sadece İngilizlerin beklemediği kadar kayıp yaşandığı için savaş korkusu da eklenince ordular geri çekildi. Eğer bu planla savaşın başlarında ve daha seri ilerlemelerle saldırı yapılsaydı büyük ihtimaldir ki, savaş İngilizlerden yana kazanılırdı. Ama savaşın Marta kadar uzatılması ve Almanların yardımının yetişmesi İngilizlerin mağlubiyetine sebebiyet vermiştir. Bu mağlubiyet Balkan devletlerinin taraf değiştirmesine sebep oldu. Bulgaristan Alman ittifakına katıldı. Yunanistan İngiltere'nin isteklerine uymayıp hayla savaşa girmemekte ısrarlı davranıyordu. Böylece denizlerdeki mağlubiyet diplomatik gerilemeni beraberinde getirmiş oldu. Bunların yanı sıra Rusya kendine silah yardım edilmesinde daha da ısrarlı davranmaya ve Boğazlar konusunda daha da kapris yapmaya başladı.

Kolenkovskij'e göre "Çanakkale operasyonu döneminin en son geniş alanlı amfibi operasyonu idi. Döneminin en yeni silahları kullanılmıştı. En iyi hazırlıklı kuvvetler yönlendirilmişti." (Kolenkovskiy , 1938)

6. Sonuç

Birinci Dünya savaşının daha başlamadığı dönemlerde Rusya ekonomik açıdan büyük sıkıntılar yaşıyordu. Hem hükümet adamları hemde halk bu durumu çok güzel farketmekteydi. II Nikolay ve hükümet üyeleri bu ekonomik krizin telafisini Boğazlar ve İstanbulu ele geçirmekle halledeceklerini düşünmekteydiler. Rusya için ekonomik açıdan çok önemli ticari nokta olan İstanbul ve Boğazlar Çar sarayının düşüşünü engelleyecek ve belkide Çarlığı bir yüz sene daha yaşatacağı. Ama savaşın planlanan gibi gitmediği ve bazı meseleleri hesaba aktandıları için Rusya bu isteğine varamamıştı.

Sovyet dönemi kaynaklar genelde Çarlık dönemini suçlu ve beceriksiz göstermek amaçlı olarak, tüm olayların ters giden tarafını sarayın işeyaramaması ile bağdaştırmaya çalıştığı kaynaklarda açıkca görülmektedir.(H.Z. Aliyev, A.Kolenkovskiy, G.Lorey) Ama daha yeni çıkan kitaplarda ise yazarlar Çarlık döneminde olan başarısızlıklar tamamen olası bir durum ya da büyük "Emperyalist" devletlerin suçu olarak nitelendirmektedir. (A.Utkin, A.B. Şirokrad). Bu farklı iki bakışı biz Çanakkale hareketini değerlendiren Rus kaynaklarında açığa görmekteyiz.

Genel olarak nitelendirdiğimizde, Sovyet dönemi tarihçileri Çanakkale operasyonunu Rusların savaşa katılmaması sonucu kaybedildiğini böylece de Rusların İstanbul hayallerinin gerçekleşmediğini yazmaktadırlar.(H.Z.Aliyev, A.O.Arutunyan). Bir diğer kısım Sovyet tarihçileri ise bu hareketin zaten başarılamayacağını yazıyorlar. Çünkü Türklerin büyük azimle İstanbul ve Boğazları koruyacağı herkesin bildiği bir mesele idi.(Zayançkovski, Y.Petrosyan). Bazen tarihçiler bu hareketin başarısız olmasını sadece

İngilizlerin acele etmesinde ve Ruslara zaman tanımamasında görmekteyizler.(A.Kolenkovskiy, A.Utkin). Modern dönem yazarları ise daha çok Birinci Dünya Savaşında Büyük Devletlerin birlik olmaması ve kurğulanan planlara uyulmaması sonucu operasyonun istenilen sonucu vermediğini iddia etmekte(A.B.Şirokrad, Ş.V.Korneleviç).

Ama genel olarak her iki dönemin yazarı Türklerin bu savaşta büyük azim gösterdiği ve Çanakkaleyi geçilmez kıldığı açıkça belirtilmektedir. Sebep ne olursa olsun Osmanlı askerinin azmi ve dirayeti bazen kıskançlık bazen de adilce takdiredilmektedir.

Kaynakça

- Aliyev, H.Z.(1965). *Türkiye birinci dünya müharibesi dönüründe*. Bilimler Akademisi yayınları.
- Arutunyan A.O. (1971). *Kafkazskiy Front. 1914-1917.(Кавказский Фронт)* Erevan. Ayastan.
- Çentralny Gosudarstvenny Voenno İstoriçeskiy Arhiv. (Merkezi Devlet Askeri Tairhi Arşivi).ÇGVİA. F.2000.op.1.yer.2247.s.5. (Çeviride. Fond.2000. Gömlek.1. Yer.2247.v.5)
- Çentralny Gosudarstvenny Voenno İstoriçeskiy Arhiv. (Merkezi Devlet Askeri Tairhi Arşivi).ÇGVİA. F.2000.op.1.yer.3848s.10-15. (Çeviride. Fond.2000. Gömlek.1. Yer.3848.v.10-15)
- Kolenkovski A. (1938). *Dardanel'skaya operaciya.(Дарданелская Операция)* Moskova. Bilimler Akademisi yayınları.
- Utkin A., (2002). *Pervaya mirovaya voyna.(Первая Мировая Война)* Moskova. Algoritm.
- Şirokrad A.B., (2009). *Rusların gözünden Osmanlı Rus savaşları: 240 yıl kıran kırana Kırım Balkanlar 93 harbi Sarıkamış*, Ankara: Selenge.
- Konstantinopol i Prolivi.* (Константинополь и проливы)(1925). Moskova. Bilimler Akademisi Yayınları.
- Lorey.G. (1937). *Operaciye germano tureckih morskikh sil b 1914-1918.* (Операция Германо Турецких Морских Сил в 1914-1918). Moskova: Bilimler Akademisi Yayınları.
- Novikov.İ. (1965). *Operaciya flota protiv Berega na Çernem more 1914-1917 (Операция Флота против Берега на Черном море 1914-1917).* Moskova: Bilimler Akademisi Yayınları.
- Petrosyan, Y. (1990). *Osmanskaya imperiya mogushestvo i gibel.(Османская Империя Могушества и Гибел)* Moskova: Nauka.
- Nejinskiy, L.N., İgnatiyev A.B. Rossiya İ Çernomorskiye Prolivi.* (Россия и Черноморские Проливы)(1999). Moskova: Mejdunarodniye otnoşeniye.

Korneleviç Ş.V., (2003). *Pervaya mirovaya voyna: Faktı, Dokumentı.*(Первая Мировая Война: Факты,Документы) Moskova: Bilimler Akademisi yayınları.

Zayonçkovskiy. (1918). *Pervaya mirovaya voyna.*(Первая Мировая Война) Moskova: Bilimler Akademisi yayınları.